

VLADISLAV MARJANOVIĆ
DIE MITTELEUROPA-IDEE UND DIE MITTELEUROPA-POLITIK
ÖSTERREICHS 1945–1995

(A Mitteleuropa-eszme és Ausztria Mitteleuropa-politikája, 1945–1995)

Frankfurt am Main, Peter Lang GmbH, Europäischer Verlag der
Wissenschaften, 1998. 200 p.

Az Ausztriában élő történész célkitűzése az, hogy művében átfogó elemzést adjon a második világháború utáni osztrák Mitteleuropa-eszme és a hozzá kapcsolódó politikai irányvonal fejlődéséről. Tisztában van a kockázattal, amit egy teljesen még le nem zárult történelmi folyamat – ebben az esetben egy nemzetek felett álló eszme fejlődésének – vizsgálata jelent: az elsődleges forrásanyag gyakran nem hozzáférhető, hiányzik az időbeli távolság az objektív megítéléshez. Mindez magában hordozza a téma szubjektív megközelítésének veszélyét. Egyúttal azonban szükség van a Mitteleuropa-gondolatokról beható történelmi vizsgálatára, hiszen a történész feladata, hogy megszürije a közvéleményre zúduló információáradatot, feltárja a „történelmi igazságot”, és megnyissa az utat a témával foglalkozó későbbi, mélyreható elemzések előtt.

Kiindulópontként az a feltételezés szolgálhat, hogy a második világháború utáni osztrák politikai közgondolkodásban, még inkább a „politikai tudatalattiban” (*politisches Unterbewußtsein*) jelen volt a Kelet- és Nyugat-Európa között létező Donauraum, illetve Mitteleuropa eszméje. Marjanović állítja: folyamatos törekvés továbbviteléről van szó, s bár közvetlenül a világháború után rendkívül kevés konkrét tervet dolgoztak ki, mégis tagadhatatlan, hogy ebben az időszakban is létezett a Mitteleuropa-gondolatokról. Az elfajta eszmék nem is annyira írásos emlékekben, sokkal inkább a népek – vagy inkább az intellektuális és a politikai elitiek – történelmi-politikai emlékezetében léteznek és lelhetők fel. Ausztria esetében ez azonban nem csupán passzív, statikus jellegű, tudat alatti. A gondolatkörnek mindig több, párhuzamos variációja létezett, melyek részben fedték egymást, részben egymással konkuráltak, s a pillanatnyi helyzetnek megfelelően folytonosan változtak, alakultak. A mű a gondolatokról három, egymástól különböző, egymást keresztező, egymásra ható síkját mutatja be, amelyek bizonyos szempontból egyúttal fejlődésének különböző fázisait is jelentik: az eszme ausztriai változatát, a szudétánemetség által kidolgozott koncepciót, valamint különböző – csak átmenetileg felbukkanó –, a nyugati hatalmak által hivatalosan soha nem vállalt újjarendezési elképzeléseket.

Ausztriában a háborút követően az eszme fokozatosan elveszítette a múltbeli történelmi viszonyok visszaállítását célzó romantikus jellegét, s igazodva a politikai aktualitáshoz, a régió önállósodási törekvésevé nőtte ki magát. Bár szószólói kerültek a térség azonosítását az egykori Habsburg-monarchia területével, mégis az elképzelt modellt a történelem által már összekapcsolt közép-kelet-európai népek spontán együttműködésének csaknem ideális eredményeként szemléltek. Képviselői szerint Ausztria számára mindvégig azt a történelmi esélyt kínálta, kínálja, hogy ismét aktív, sőt meghatározó szerepet tölthessen be a térségben. Bár kezdetben a széles nyilvánosság előtt az eszme létezését – mint anakronizmust – tagadták, mindvégig fontos mozgatórugóként volt jelen a második világháború utáni osztrák keleti politikában. Jelentős szerepet játszott a Németországtól független önálló államiság kihangsúlyozásában is, kiemelve a szellemi, kulturális, sőt etnikai kapcsolatokat a kelet-közép-európai népekkel, amelyek „mind-mind döntőbben formálták az osztrák nemzettudat fejlődését, mint a németiség”. (23. p.) A mű rendkívül gazdag forrásanyagra támaszkodva, municiózusan követi végig a Mitteleuropa-gondolatokról evolúcióját a háború lezárásától egészen napjainkig, érzékeltetve a tradicionalista felfogástól az aktuális nézetekig ívelő átmenetet. Nagy súlyt helyez a fejlődést döntően befolyásoló kül- és belpolitikai események, a témával foglalkozó munkaközösségek, regionális és országos intézményi keretek, sajtótermékek, propagandanyagok és rendezvények bemutatására. Külön is kitér annak leírására, hogy az 1980-as évek közepétől szinte offenzívaszerű intenzitással népszerűsítette Ausztria – határain belül éppúgy, mint a vele szomszédos régió országokban, Gdansktól Dubrovnikig – az „új közép-európai identitás” nemzetek feletti eszméjét. Marjanović külön fejezetet szentel a gondolatokról „méltatlanul feledésbe merült támogatójának”, a Dunatáj Kutatóintézetnek (Forschungsinstitut für den Donauraum). Ugyancsak külön fejezetben foglalkozik a közép-európai összefogás nemzetközileg elismert osztrák pártolójának és kezdeményezőjének, Habsburg Ottónak az elképzeléseivel, amelyek „a kutatóintézet eszméivel ellentétben nem merültek feledésbe, de annyira szisztematikusan háttérbe szorították őket, hogy sokáig a tekintélyes osztrák hivatalos helyek által szervezett Mitteleuropa-rendezvények egyikén sem foglalkoztak velük”. (68. p.) Habsburg Ottó hangsúlyozza a térség tradicionális kapcsolatait, hisz Ausztria hid-szerepében, népeket összekötő missziójában. Az általa elképzelt dunai föderáció szellemi alapjául a nemzeti gondolat alternatívájaként a keresztény hit és a kulturális együttműködés szolgálta.

A szudétánemetség törekvéseinek célja az volt, hogy nemzetközileg elismertessék a Szudéta-

vidékre való visszatérési jogukat. Részletesen taglalja az ennek érdekében kifejtett diplomáciai tevékenységet, melynek alapjául az a felismerés szolgál, hogy problémájukra csak egy közép-európai újjárendezés nyújthatna megoldást. Érdekeik azonban ütköztek az osztrák elképzelésekkel, hiszen céljuk egy olyan német közvetítéssel létrehozott németbarát közép-európai föderatív képződmény volt, amely egy német–nyugati szláv megegyezésen nyugodott volna.

Erősen elhatárolva Németországtól, kizárólag az egykori Monarchia utóállamaira koncentrálva a gondolatok a nyugati államoknak a kommunista totalitarizmus elleni harcában – jobb híján – ideológiai szerepet töltött be, mindenekelőtt a nyolcvanas években a marxista–leninista ideológia alternatívájaként. A második világháború alatt a győztesek még nem zárták ki egy dunai föderáció vagy konföderáció létrehozását, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy ún. „szatellitállamokból” a Szovjetunió és a nyugati hatalmak között semleges ütközőzónát hozzanak létre. Ilyen volt az USA-ból kezdeményezett – emigráns kormányok segítségével kidolgozott – közép-kelet-európai unió gondolata („Intermarium-koncepció”). Nyílt vállalása azonban akár casus belli is lehetett volna, hiszen a Szovjetunió joggal értelmezhetette a háború utáni viszonyok megváltoztatására irányuló törekvésként. Emellett szükségessé tette volna a legyőzött Németországgal szembeni nyugati magatartás újjáértelmezését is. Így inkább csak megürré vált, mint destabilizációra, zavarkeltésre esetlegesen felhasználható eszme: többre nem is volt szükség.

A könyv második felében a szerző részletesen ismerteti Ausztria állásfoglalását a térség kommunista államaiban végbement fordulattal kapcsolatban, és az ottani események hatását az osztrák elképzelésekre az együttműködéssel kapcsolatban. Tény, hogy az 1989-es fordulat után a térség államaiban a gazdasági nehézségek és a nemzeti feszültségek miatt erősen megcsappant a korábbi érdeklődés a Mitteleuropa-eszme iránt. Intő jelként szolgált Ausztria számára az egyesült Németország néhány vezető politikusának megnyilvánulása is a térséggel kapcsolatos német elképzelésekről. Igaz, addigi Mitteleuropapolitikáját az Európai Unióba való belépése után Ausztria is ártértékelt. Helyébe az ún. „keleti bővítés” koncepciója lépett. Napjaink legfontosabb, teljesen még meg nem oldott feladata Ausztria számára az, hogy újradefiniálja szerepvállalását a térségben, illetve hid-szerepét az Európai Unió és a kelet-közép-európai államok között, amelyek azonban mindenféle gyámkodás nélkül, önállóan építették ki kapcsolatrendszerüket a fejlett Nyugattal. Vajon végérvényesen túlhaladottá válik-e ezzel a Mitteleuropa-eszme osztrák változata? Erre a kérdésre ma még lehetetlen válaszolni. Annyi bizonyos, hogy véget ért egy hosszú szakasz, s attól függetlenül, hogyan alakulnak a közép-európai térség viszonyai, és Ausztria milyen szerepet fog játszani a jövőben, valóban nem szabad alábecsülnünk a Mitteleuropa-eszme kor hatását a világháborút követő időszak keleti politikájára és nemzetközi kapcsolataira.

A szerző a bevezetésben kitűzött célokat rendkívül gazdag és sokrétű forrásanyagra támaszkodva, mindvégig objektívásra törekedve valósítja meg. Munkája annyiban kihívás is, hogy Marjanović az idea osztrák eszme- és politikátörténeti mozzanatait tárja fel, s az érintett régió országaiban ennek recepciójáról – vagy akár hasonló elképzelésekről – még várat magára egy vagy akár több hasonló alaposabb leírás. Ezekből lehetne feleletet kapni azokra az utalásokra, melyek a szerző könyvében csak odavetett célzások szintjén vannak jelen. Annál is inkább, mivel a gondolatok történelmi felvezetésének elmaradása is hiányérzetet kelt: a két világháború közötti, illetve a második világháború alatti fejlődéséről, ártérteleződéséről szinte alig esik szó. Az előtörténetbe való beavatás hiánya miatt lebeg némileg légüres térben a gondolatok egésze.

Stehler György

FORTSCHRITT, NORM UND EIGENSINN: ERKUNDUNGEN IM ALLTAG DER DDR

SZERK.: ANDREAS LUDWIG

(Haladás, norma és „Eigensinn”: az NDK mindennapjainak kutatása)

Berlin, Links, 1999. 296 p.

A német történészek jelentős része a harmincas évekbeli nemzetiszocialista időszak kutatásának tapasztalataiból kiindulva evidenciaként kezeli azt a tételt, hogy a totalitárius kormányzatok intézkedései nem hatják át közvetlenül a társadalmi berendezkedés teljes vetületét, még akkor sem, ha jelentős mértékben uralják a társadalmi folyamatokat. Ugyanez igaz az egykori Német Demokratikus Köztársaság (NDK) társadalmára is. A „mindennapok történetének” kutatói szerint az NDK történetének egyoldalú és korlátozott értelmezését adja az az elemzés, amely az állampárt, a hozzá kapcsolódó intézmények vagy személyek (zömmel politikusok) elsősorban politikátörténeti ábrázolására koncentrál. Ezzel szemben a „mindennapok történetének” szemszögéből vizsgálható, hogyan hatott a társadalmi struktúrára a diktatúra, hogy a társadalom különböző tagjai vagy csoportjai hogyan próbálták megőrizni autonómiájukat, sajátos identitást